

VESÂİK

(الوثائق)

**Mali hakları
güvence altına alan vasıtalar;
belge düzenleme esaslarını konu alan
bilim ve bu alanda yazılan
eserlerin ortak adı.**

Sözlükte “bir işi sağlama bağlama, sağ-
lam delil; ahd, hüccet, senet, belge” an-
lamlarındaki **vesika** (çoğulu vesâik) keli-
mesi fıkhîta biri geniş, diğeri dar olmak
üzere iki mânada kullanılır. Geniş anlamıyla
vesika “bir şeyi belgeleyen, güvence al-
tına alan şey” demektir; hukukî bir olayı,
hukukî muameleden doğan bir hakkı, re-
hin, kefil, şahit tutma, yazı ile kaydetme
yollarından biriyle teminat altına alma iş-
lemine de **tevsik** denir. Hukukî muame-
lelerden doğan hakları güvence altına al-
mayı sağlayan en bilinen usuller rehin, ke-
falet / damân, havale, şahitlik ve kitâbet-
tir. İslâm borçlar hukukunda bundan do-
layı rehin, kefalet / damân ve havale “ukû-
dü't-tevsik / tevsikât” (teminat akidleri) diye
adlandırılır. Şahitlik borcun inkârı halinde
ispata yararken kitâbet, araya zaman gir-
diği için borcun miktarının ya da vadesi-
nin unutulması halinde hatırlatma ve ha-
kemlik görevini ifa eder. Dar anlamıyla ve-
sika ise hukukî bir olaya, özellikle hukukî
muamelelere dair usulüne uygun biçim-
de düzenlenen yazılı belgeyi ifade eder ve
mahzar, sak, sicil, senet, ilâm gibi belge
türlerini içine alan genel bir ad olarak kul-
lanılır. Endülüs ve Mağrib ağırlıklı Batı İslâm
dünyasında yazılı belge düzenleme
esaslarını konu alan bilime ve bu alanda
yazılan kitaplara “şürût”un yanı sıra “ukûd”,
daha çok da vesâik, Doğu İslâm dünyasın-
da ise şürût denilir. Osmanlı literatüründe
bu ilim dalının yaygın adı “ilmü's-sakk /
sakk-ı şer'î”dir (bk. ŞÜRÛT ve SİCİLLÂT).

Kur'an-ı Kerim'de vesika kelimesi geç-
memekle birlikte aynı kökten türeyen ve-
sâik, mîsâik, mevsik, vüskâ kelimeleri “sağ-
lam, kesin söz; teminat, bağ” gibi anlamlar-
la pek çok yerde kullanılır (el-Bakara 2/
256; en-Nisâ 4/21; el-Mâide 5/12; Yûsuf 12/
66; el-Fecr 89/26). Öte yandan Kur'an'da
malî hakların korunması (en-Nisâ 4/5-6,
58), haksız kazanç elde etmekten kaçınıl-
ması, borç ilişkisinde dürüst davranılması,
verilen söze uymada hassasiyet gösteril-
mesi (el-Bakara 2/177; el-Mâide 5/1; el-İs-
râ 17/34-35) ve darda kalan borçluya müh-
let verilmesi (el-Bakara 2/280) istenmiş;
yükümlülüğünün yerine getirmeyen, bor-

cunu inkâr eden veya araya zaman girdi-
ği için borcunun miktarını, vadesini unu-
tan borçluların borç ilişkisinin ispatını ko-
laylaştıran tedbirlerin alınmasına, bu ted-
birler arasında özellikle borcun titiz biçim-
de kayda geçirilip belgelendirilmesine yö-
nelik genel bir ilke konulmuştur (el-Baka-
ra 2/282-283). Hadislerde vesika kökünden
türeyen kelimeler “güven, güvenilirlik” an-
lamında sıkça geçse de yazılı belgeyi ifa-
de etmek üzere daha ziyade “kitâb” ve “sa-
hife” kullanılmıştır (Buhârî, “İsti'zân”, 23,
25; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 24; Tirmizî, “Bü-
yûc”, 8; İbn Mâce, “Ticârât”, 47). Hz. Pey-
gamber'in yaptığı siyasi antlaşmaları ya-
zıya geçirtip kayıt altına aldirdiği, birtakım
idarî ve hukukî tasarrufları kaydettirip bel-
gelendirdiği kaynaklarda yer alır (Kettânî,
I, 274-275). İdarî ve hukukî muamelelerle
ilgili belge düzenlemenin sahâbe arasın-
da gittikçe yayıldığı, bazı sahâbilerin özel-
likle hukukî ve ticarî akid ve muameleleri
yazmakla meşgul olduğu, Hz. Ömer dö-
neminden itibaren yer yer kadıların bak-
tıkları davaları tescil eden kâtiplerin istih-
dam edildiği, zamanla bu usulün yaygın-
laştığı ve II. (VIII.) yüzyıldan itibaren bel-
ge yazma işinin bir meslek haline geldiği
bilinmektedir. Bu arada insanların huku-
kî işlemleri yazıyla belgelendirmelerinin
mahkeme sürecinin yazıya geçirilmesine
nisbetle oldukça erken dönemde başla-
dığını, yazı malzemesinin azlığı sebebiyle
bunun önceleri dar bir alanla sınırlı kaldı-
ğını ve giderek belli bir usulün yerleştiğini
belirtmek gerekir (bk. KÂTİP; NOTER).

Hukukî muamelelere dair belge düzen-
lemeyle ilgili kuralların müstakil bir ilim
dalı haline gelmesi genellikle, fıkıh mez-
heplerinin teşekkülünden sonra toplum-
da hukukî güvenliği ve açıklığı temin için
mezhep eksenli yargılamaya geçilmesiyle
ilişkilendirilir. Bu süreçte, insanların baş-
vurdukları kadının mezhebine göre geçer-
li sayılmayan bir belge ile mağdur duru-
ma düşmeleri ihtimalini ortadan kaldırmak
için farklı mezhebe mensup kadılar
nezdinde geçerli sayılabilecek belgelerin
yazılması ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyacın
sonucu olarak hukukî meseleleri, fıkıhın
öngördüğü şart ve niteliklere uygun bir
şekilde yazıya geçirmekte uzman kişiler
ortaya çıkarken bu işin giderek profesyo-
nelleşmesi ve kurallarının belirlenmesiyle
birlikte fıkıhın bir alt dalı olarak en meş-
hur ismiyle şürût / vesâik ilmi teşekkül et-
meye başlamıştır.

İslâmî ilimler arasında seçkin bir yere
sahip bulunan şürût / vesâik ilminin (Tu-

leytilî, s. 14; Serahsî, XXX, 167; Venşerîsî,
I, 31) asıl amacı, muamelelerin yazıyla bel-
gelendirilmesi esnasında uyulması gere-
ken kuralları öğretmek, bir diğer amacı da
üslûp ve içerik yönünden uygulama birli-
ğini sağlayacak örnek belgeler hazırlamak-
tır. Şürût / vesâik ilmi hukuken geçerli bir
belgenin nasıl düzenleneceğini inceleyen
bir ilim oluşu itibarıyla fûrû-i fıkıhın bir alt
dalı olmasının yanı sıra yazıda ve kullanı-
lan lafızlarda gösterilmesi gereken titiz-
lik sebebiyle mantık, dil ve edebiyatla da
ilişkilidir. Bu dalda kaleme alınan eserler-
in bazılarında sadece değişik belge ör-
nekleri fıkıh bablarına göre tasnif edile-
rek bir araya getirilirken oldukça ayrıntılı
bazı eserlerde bu ilmin önemi üzerinde
durulmuş, belge yazımında uyulması gere-
ken hususlara dikkat çekilmiş (Cezîrî,
s. 8-11), belge yazarının hata yapmama-
sı için her konuyla ilgili fikhî bilgi verilmiş,
belgeye konu olan fikhî meselelere dair
farklı görüşler belirtilmiş, çeşitli belge tür-
lerinde tercih edilmesi gereken terim ve
lafızlara vurgu yapılmış, kelime seçimin-
de yapılacak hataların sonuçlarına deği-
nilmiş, belgenin satır sayısı, sayfa kenar-
larında bırakılacak boşluklar gibi şekli özel-
likler yanında sayıların, tarihlerin, isim ve
lakapların nasıl yazılacağı, yer ve hayvan
tasvirlerinin nasıl yapılacağı anlatılmış,
muhtemel tahriflere karşı belge yazarı
uyarılmıştır (İbn Ferhûn, I, 272 vd.; el-Fe-
tâva'l-Hindiyye, VI, 248-252).

İlk dönem şürût eserlerinde muamelele-
re dair yazılan belgeyi ifade etmek üzere
şart, kitab, sak, uhde, kabâle, zikr, hü-
cet, vesika gibi kelimelerin kullanıldığı gö-
rülür. Mâlikî fakihlerinden Ebû Bekir İb-
nû'l-Arabî ukûd, şürût, vesâik kelimeleri-
nin “hukukî muamelelerle ilgili düzenle-
nen yazılı belgeler” anlamında kullanıldı-
ğını belirtir (‘Ârizatü'l-aḥvezi, V, 220). Fı-
kîh literatüründe davalının hâkim huzu-
runda yaptığı ikrar, yemin, yeminden nü-
kûl, inkâr yahut taraf ve şahitlerin dava
hakkında sundukları bilgi ve belgelerin
kaydedildiği deftere / kâğıda (dava tutana-
ğına) “mahzar”, hâkimin yargılama sonu-
cunda davalının ikrarına veya yeminden
kaçınmasına yahut şahitlerin beyanına da-
yanarak verdiği hükmü içeren belgeye “si-
cil”; bey, nikâh, icâre, vekâlet gibi hukukî
muamelelere dair düzenlenen belgeye de
“sak” ismi verilmiştir. Molla Hüsrev, İbn
Nüceym ve İbn Âbidîn vesika ve hüccetin
belli bir belge türünün adı olmayıp mah-
zar, sicil ve sak diye adlandırılan belgele-
rin tamamını içine alan umumi birer tabir

olduklarını vurgulamıştır (*Düerü'l-hükkâm*, II, 412; *el-Baḥrû'r-râ'ik*, VI, 299; *Reddü'l-muḥtâr*, V, 369). Fakat zamanla bu kelimelerin bazılarında anlam genişlemesi veya daralması olmuş, bazılarının kullanımını terk edilmiş, yerlerine başka kelimeler ihdas edilmiştir. Meselâ Osmanlılar'ın son dönemlerinde hukukî muamelelere dair düzenlenen yazılı belge için "sened", sicilini taraflara verilen nüshası için de "ilâm" kullanılmıştır (Ali Haydar Efendi, IV, 717-720). Kaynaklarda belge düzenleyecek kişinin âdil, güvenilir, akıllı, fıkıh bilgisine ve mezheplerdeki farklı görüşlere vâkıf, yazısı güzel bir kişi olması gerektiği ifade edilmiş (Tuleytılı, s. 13; Nüveyrî, IX, 1-6; İbn Ferhûn, I, 282-288; Venşerîsî, I, 22-81), belge düzenleyen kişiye kâtip, şürûtî, âkid, sakkâk, vesâikî, müvessik, kâtibü's-şürût, kâtibü'l-vesâik, el-kâtibü'l-adl, el-kâtib bi'l-adl denilmiştir. Tabakat kitaplarında bu ilimle uğraşan veya bu alanda eser kaleme alan kişiler için daha çok şürûtî, eh-lü's-şürût, sâhibü'l-vesâik gibi unvanlar kullanıldığı, bu kişilerin, mahkemede kadı veya onun kâtibî sıfatıyla görev yaparak bu konuda bilgi birikimine sahip kişilerle bu mesleği resmen veya serbest olarak icra eden uzman kişiler olduğu görülür. Konuyla ilgili eser telif edenler, bu mesleği icra ettikleri esnada düzenledikleri belgelerden önemli bir kısmını eserlerinde zikretmişlerdir.

Literatür. Şürût / vesâik ilmine dair müstakil eserler kaleme alındığı gibi bu ilmin kapsamına giren konular genel fıkıh eserlerinin çeşitli bölümlerinde ve "edebü'l-kâdî" türü eserlerde incelenmiştir. Genel eserlerde Serahsî'nin *el-Mebsû'û*'ndaki "şürût", *el-Fetâva'l-Hindiyeye*'deki "şürût" ile "meḥâdir ve sicillât" bölümlerine benzer şekilde müstakil başlık açılması uygulamasına Şehâbeddin el-Karâfî'nin *ez-Zahîre*'sindeki "vesâik" bölümü dışında Mâlikî eserlerinde pek rastlanmaz; mahkemede hükümleri tescil ve bu sicilleri muhafaza etmek kadının görevleri arasında sayıldığından vesâik ilmine ait terim ve konulara daha çok kazâ ve şahitlikle ilgili bölümlerde yer verilir. Hanefîler ve Şâfiîler gibi Mâlikî âlimleri de bu ilimle erken dönemlerden itibaren ilgilenmişlerdir. Mâlikî mezhebinin hâkim olduğu Batı İslâm dünyasında da zengin bir literatür oluşmuştur (Tuleytılı, s. 7-17). Endülüs'te bu ilme dair eser yazımının IV. (X.) yüzyılda yoğunlaşmaya başladığı, belge düzenlenmesinde başvurulan en kapsamlı ve

en meşhur eserlerin V-VI. (XI-XII.) yüzyıllarda kaleme alındığı, eser yazımına duyulan ilginin arkasında bu bölgelerde belge tanziminin devlet kontrolünde, hatta resmî bir görev oluşunun yattığı ifade edilir. Endülüslü ve Mağribli âlimlere dair tabakat ve şürût eserlerinde bu ilimle uğraşan pek çok âlimden ve eserinden söz edilmektedir (a.g.e., s. 7). Ancak bunlardan günümüze ulaşan eser sayısı sınırlıdır ve çok azı neşredilmiştir. Ahmed el-Gâzî el-Hüseynî, Ebû's-Şitâ'nın *et-Tedrib* adlı eserine yazdığı girişte Endülüs ve Mağrib'de vesâik ilminin gelişimi hakkında bilgi vermekte, konuya ilişkin literatürün önemli bir kısmını kronolojik sırayla kaydetmektedir. Bu bölgede vesâik ilmi alanında İbn Lübâbe, İbnü'l-Hindî, İbn Ebû Zemenin, İbn Müzeyn, Muhammed b. Ahmed el-Bâcî ve İbn Fethûn gibi âlimlerin konuyla ilgili eserlerinin yanında şu eserler de zikredilebilir: 1. Ebû Abdullah – İbnü'l-Muhammed b. Ahmed İbnü'l-Attâr el-Kurtubî, *el-Veşâ'ik ve's-sicillât* (*el-Veşâ'iku'l-mecmû'a*; nşr. P. Chalmeta, F. Corriente, Madrid 1983). Ebû Abdullah – İbnü'l-Fahhâr (Muhammed b. Ömer) esere bir reddiye yazmıştır (İbn Ferhûn, I, 371, 410). Bu iki eser İbn Ferhûn'un *Tebşiratü'l-hükkâm*'ının önemli kaynaklarındandır. 2. Ahmed b. Muhammed b. Mugis es-Sadeî et-Tuleytılı, *el-Muḥni' fi 'ilmi's-şürût* (bk. bibl.). 3. Abdullah b. Fütüh el-Büntî, *el-Veşâ'ik ve'l-mesâ'ilü'l-mecmû'a* (M. Âbid el-Fâsî, I, 443-444; III, 254). 4-5. Ebû'l-Hasan Ali b. Abdullah el-Ensârî el-Matîfî, *es-Sicillât ve'l-ukûd ve'l-aḥkâm* (a.g.e., I, 379); *en-Nihâye ve't-tamâm fi ma'rifeti'l-veşâ'ik ve'l-aḥkâm* (a.g.e., III, 227-228, 230). 6. Abdullah b. Muhammed b. Hârûn el-Kinânî, *Muḥtaşarü'l-Matîtiyye* (a.g.e., I, 357-358; III, 225, 258). 7. İbrâhim b. Hâc el-Girnâtî, *el-Veşâ'iku'l-muḥtaşara* (nşr. Mustafa Nâcî, Rabat 1987). 8. Ali b. Yahyâ el-Cezîrî, *el-Maḥşadü'l-maḥmûd fi telḥişi'l-ukûd* (bk. bibl.). 9. Hârûn b. Ahmed b. Ca'fer (Ât) en-Nefzî, *Bulûgu'l-ümmiyye ve muntehe'l-gâye'l-kaşiyye fi şerhi mâ eşkele mine'l-veşâ'ika'l-Büntiyye* (Siddîk İbnü'l-Arabî, s. 286). 10. İbn Ât en-Nefzî (Ahmed b. Hârûn), *eṭ-Ṭurer 'ale'l-veşâ'ika'l-mecmû'a*. *Tebşiratü'l-hükkâm*'ın önemli kaynaklarındandır (ayrıca bk. Habeşî, III, 2116). 11. Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Evsî, *el-Menhelü'l-mevrûd fi şerhi'l-Maḥşadi'l-maḥmûd*. Cezîrî'ye ait eserin şerhidir. 12. Ebû İshak İbrâhim b. Abdurrahman el-Girnâtî, *el-Veşâ'ik*. 13.

Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Abdülmelik el-Fişâfî, *el-Veşâ'ik*. 14. İbnü'l-Hatîb, *Müsl'e't-ṭariḫa fi zemmi'l-veşîka* (bk. bibl.). Bu risâlede tevsik mesleğinin ve müvessiklerin müellif dönemindeki durumu çeşitli açılardan eleştirilir. 15-16. Ahmed b. Yahyâ el-Venşerîsî, *el-Menhecü'l-fâ'ik ve'l-menhelü'r-râ'ik ve'l-ma'ne'l-lâ'ik bi-edebi'l-müveşşik ve aḥkâmi'l-veşâ'ik* (bk. bibl.); *Gunyetü'l-mu'âşır ve't-tâlî fi şerhi fıkhi 'alâ Veşâ'ika'l-kâdî el-Fişâfî*.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "vşk" md.; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. İbrâhîm Ramazan), Beyrut 1417/1997, s. 257, 262, 268; Ahmed b. Mugis et-Tuleytılı, *el-Muḥni' fi 'ilmi's-şürût* (nşr. F. J. Aguirre Sádaba), Madrid 1994, s. 1-17; Serahsî, *el-Mebsû't*, XXI, 63-69; XXX, 167-209; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *'Ârizatü'l-ahvezi*, Kahire 1352/1934, V, 220; Ali b. Yahyâ el-Cezîrî, *el-Maḥşadü'l-maḥmûd fi telḥişi'l-ukûd* (nşr. A. Ferreras), Madrid 1998, s. 7-12; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi'* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî vdğr.), Beyrut 1427/2006, IV, 430 vd.; Şehâbeddin el-Karâfî, *ez-Zahîre* (nşr. Muhammed Bû Hubze), Beyrut 1994, X, 152-153, 333-434; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, IX, 1-6; Lisânüddin İbnü'l-Hatîb, *Müsl'e't-ṭariḫa fi zemmi'l-veşîka* (nşr. Abdülmecîd Türkî, *Kaḫâyâ şekâfiyye min târihi'l-garbi'l-İslâmî* içinde), Beyrut 1409/1988, s. 314-343; Burhâneddin İbn Ferhûn, *Tebşiratü'l-hükkâm* (nşr. Tâhâ Abdürra'ûf Sa'd), Kahire 1406/1986, I, 272 vd., 282-288, 371, 410; II, 113; İbn Haldûn, *Muḥaddime*, Kahire, ts. (el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ), s. 224-225; Venşerîsî, *el-Menhecü'l-fâ'ik ve'l-menhelü'r-râ'ik ve'l-ma'ne'l-lâ'ik bi-edebi'l-müveşşik ve aḥkâmi'l-veşâ'ik* (nşr. Abdurrahman b. Hammûd el-Atram), Dübey 1426/2005, I, 22-81; Meyyâre, *Şerḫu Tuḥfeti'l-hükkâm: el-İtkân ve'l-iḥkâm* (nşr. Abdülatîf Hasan Abdurrahman), Beyrut 1420/2000, I, 14; *el-Fetâva'l-Hindiyeye*, VI, 248-252; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muḥtâr* (Kahire), V, 369, 376, 432-433; VI, 92; Ali Haydar, *Düerü'l-hükkâm*, İstanbul 1330, II, 212; IV, 717-720; Ebû's-Şitâ b. Hasan el-Gâzî, *et-Tedrib 'ale'l-veşâ'ika'l-adliyye* (nşr. Ahmed Gâzî el-Hüseynî), Rabat 1964, neşreden giriş, I, e-f; J. Wakî, "Written Documents in Islamic Law", *Actas do IV Congresso de Estudos Arabes e Islâmicos*, Leiden 1971, s. 347-354; M. Âbid el-Fâsî, *Fihrisü maḥtûṭâti Hizâneti'l-Karaviyyîn*, Dârülbeyzâ 1399-1403/1979-83, I, 357-358, 379, 443-444; III, 225, 227-228, 230, 254, 258; M. Abdülvehhâb Hallâf, *Târiḫü'l-kaḫâ' fi'l-Endelüs*, Kahire 1992, s. 278-284; Siddîk İbnü'l-Arabî, *Fihrisü maḥtûṭâti Hizâneti İbn Yûsuf bi-Mer-râkûş*, Beyrut 1414/1994, s. 286; Musa Alak, *İbn Ferhûn'un Tebşiratü'l-Hükkâm Adli Eserinin Tahlihi* (yüksek lisans tezi, 1999), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 107, 109, 110, 111; M. Abdülhâc el-Kettânî, *Hiz. Peygamber'in Yönetimi: et-Terâtibü'l-idâriyye* (trc. Ahmet Özel), İstanbul 2003, I, 265-331, 433-439; Halîl İbrâhim el-Kübeyşî, *Devrü'l-fukahâ' fi'l-hayâti's-siyâsiyye ve'l-ictimâ'iyye bi'l-Endelüs*, Beyrut 1425/2004, s. 189-193; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmi'u's-şürûh ve'l-havâsî*, Ebûzâbi 1425/2004, III, 2116; Hacer Kontbay, *Endülüs'te Şu-*

VESÂİK

rût (Belgeleme) İlmî (yüksek lisans tezi, 2009), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Wael b. Hallaq, "Model Shurûr Works and the Dialectic of Doctrine and Practice", *Islamic Law and Society*, II/2, Leiden 1995, s. 109-134; a.mlf., "The Qâdi's Diwân (Sijill) Before the Ottomans", *BSOAS*, LXI/3 (1998), s. 415-436; "Tevşîk", *Mu.F.*, XIV, 134-139; "Sicil", a.e., XXIV, 190-196; "Şak", a.e., XXVII, 47-48; "Veşîka", a.e., XLII, 360-363.

HACER KONTBAY

VESÂİL

(الوسائل)

Kelâm ilminde
itikadî konuları temellendirmek,
gerçekliklerini savunmak
ve karşı görüşleri cerh etmek için
gerekli olan bilgiler
(bk. MESÂİL).

VESÂYET

(الوصاية)

Edâ ehliyeti bulunmayan
veya eksik olanları himaye
ve mallarını idareye ilişkin
yetki ve sorumluluk anlamında
fıkîh terimi.

Sözlükte "eklemek, bitişmek; birinden bir işi üzerine almasını istemek" anlamındaki **vasy** kökünden türeyen **vesâyet**, fıkıhta edâ ehliyeti bulunmayan veya eksik olanlarla ehliyeti sonradan kısıtlananların mallarını koruma ve işletme, onlar adına mallarında tasarrufta bulunma yetki ve sorumluluğunu yahut veli / hâkim tarafından bir kimseye bu yetki ve sorumluluğun verilmesini ifade eder. Çoğu yerde kelimenin iki okunuşundan söz edilerek vesâyetin isim, **visâyetin** ise masdar olduğu belirtilir. Bu yetkiyi veren veliye (baba ve dede) **mûsî**, yetki verilen kimseye **vasî** yahut **mûsâ ileyh**, vesâyetin sağladığı yetki ve yüklediği sorumluluğa **mûsâ bih**, vesâyet altındaki kimseye de **mûsâ aleyh** denilir. Mûsâ bih yerine vasiyet dendiği de olur. Baba ve dede tarafından belirlenen vasî "vasî-i muhtâr", kadî tarafından tayin edilen de "vasî-i mansûb" adını alır. Vesâyetin vasiyet, vekâlet ve velâyet kavramlarıyla ilişkisi içeriğinin belirlenmesi açısından önemlidir. Vasiyetle aynı kökten türeyen vesâyetin muhtemelen başlangıcı ve en yaygın örneği baba veya dedenin, ölümünden sonra geride kalan işler için vasiyetle bir vasiyi yetkili kılması olduğu, diğer türler ihtiyaçların ortaya çıkmasına paralel olarak doktrine dahil edildiği için vesâyet klasik fıkîh literatüründe vasiyetin

bir nevi şeklinde görülmüştür. Ancak vasiyette mâlikin, ölümü sonrasına izâfe ederek malını bir şahsa veya hayır cihetine teberru yoluyla temlik etmesi, velinin tayiniyle gerçekleşen vesâyette ise velinin bir şahsı velâyeti altında biri üzerinde ölümünden sonra malî gözetime yetkili kılması söz konusudur. Birincisinde teberru, ikincisinde yetki ve sorumluluk yüklemeye ön planda bulunduğundan vasiyetle mal bırakılan kimseye mûsâ leh, vasiye ise mûsâ ileyh denmiştir. Buna ayrıca, küçüklerin yanı sıra diğer ehliyetsizler ve eksik ehliyetliler için hâkim tarafından vasî tayini konusu da eklenince vesâyet vasiyetin ana çerçevesinin hayli dışına taşmış olmaktadır. Bu farklılaşma sebebiyledir ki, klasik literatürde başlayan vasiyet-isâ ayırımı ve vasî tayinini "isâ" kelimesiyle karşılayıp onu vesâyetten belli ölçüde ayırma çabası modern dönem İslâm hukuku çalışmalarında hayli netleşmiş durumdadır. Vesâyetle vekâlet kavramları arasında anlam yakınlığı bulursa da vekâlet bir kimsenin birini hayatta olduğu süre içinde kendi adına bir iş yapmaya yetkili kılmasını, öncelikli anlamıyla vesâyet ise ölümünden sonra başlamak üzere yetki vermesini ifade eder. Bununla birlikte kaynaklarda vesâyetle ilgili çeşitli meselelerde vekâlete sıkça atf ve kıyaslama yapılmıştır. Hâkimin tayin ettiği vasiyi onun vekili gören fakihlere göre bu tür vesâyette vekâlet özelliği daha da öne çıkmaktadır. Öte yandan eksik ehliyetliler ve tam ehliyetsizlerin malî üzerinde tasarrufta bulunma yetkisi vermesi sebebiyle vesâyet daha üst bir kavram olan ve "şer'î yetki" anlamını taşıyan velâyetin bir nevidir. Bundan dolayı vesâyetin mal üzerinde velâyet şeklinde adlandırıldığı ve bu başlık altında ele alındığı da görülür. Gayri mümeyyiz küçük ve akıl hastası gibi hukuken geçerli bir tasarrufta bulunma (edâ / fiil) ehliyeti hiç bulunmayanlarla mümeyyiz küçüklerin yahut akıl zayıflığı ve sefeh gibi sebeplerle kısıtlanmaların himayeleri ve haklarının korunması dinî ve insanî bir ödevdir. Bu sebeple onlar adına ihtiyaç duyulan belli tasarrufların yapılabilmesine (hukukî temsile) ihtiyaç vardır. Kural olarak bu kişilerin haklarını birinci derecede yakını ve velisi olan baba ve dede gözetir. Bundan dolayı onlara bu kişilerin şahsı ve malları üzerinde hayli geniş bir tasarruf yetkisi tanınmıştır. Eğer baba ve dede mevcut değilse bu kimselelerin malları onların belirlediği veya kadî tarafından tayin edilen vasî tarafından idare edilir. Ayrıntıda farklı görüşler bulursa da vesâyetin genel çerçevesi budur.

Kur'an'da ve hadislerde yetimlere iyi davranılması, yetişkin oluncaya kadar mallarının iyi idare edilmesi ve evlendirilmeleri dahil her türlü haklarının özenle korunması üzerinde sıkça durulmuştur. Yetim malî yemek büyük günahlardan sayılmış, haksız yere yetim malî yiyeceklerin şiddetli azap göreceklere belirtilmiş, yetimin velî ve vasîlerine ancak fakir olmaları halinde mâruf ölçülerde onun malından faydalanma izni verilmiştir (bk. YETİM). Âyet ve hadislerde yetim örneği üzerinden verilen bu yöndeki emir ve teşvikler ışığında oluşan İslâmî öğretilerde yetimler başta olmak üzere toplumda himayeye muhtaç her ferden korunması ve temel haklarının sağlanmasında aileye, akrabaya, topluma ve devlete ayrı ayrı sorumluluklar yüklenmiş, fakihlerce kapsamlı bir velâyet teorisi, hidâne, lakit, hacr gibi kavramlar geliştirilerek din farkı dahil hiçbir ayırım gözetmeden toplumda genel bir sosyal himaye ve dayanışma ağının kurulması hedeflenmiştir. Bu sosyal ödevlerin topluma düşen bir farz-ı kifâyeye sayılması, devlet başkanının velisi olmayanların velisi olduğu yolundaki hadis (Tirmizî, "Nikâh", 15; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 19; İbn Mâce, "Nikâh", 15) ve bu çizgide meydana gelen teamülün yanı sıra velilerinin ölümünden sonra ehliyetsiz ve eksik ehliyetli kimselerin himayesine yönelik vesâyet kurumu da İslâm toplumunda gerçekleşmesi amaçlanan sosyal himaye ve dayanışma ağının ayrı ayrı parçalarını teşkil eder. Velinin vasî tayini esasen bir nevi vasiyet olduğundan vesâyete ilişkin fikhî hükümler fûrû kaynaklarında vasiyet ana bölümünün içinde ele alınsa da muhteva farklılığını ayrıca ortaya koyabilmek için çoğu zaman vasî-evsiyâ, isâ gibi alt başlıklar açılmış, konunun farklı yönlerine de lakit, hacr, nikâh, nafaka, hidâne, büyü, kazâ gibi konular işlenirken, ayrıca ahkâmü's-sigâr türü eserlerde çocukla ilgili fikhî hükümler bağlamında meseleci bir metotla temas edilmiştir. Öte yandan fûrû-i fikhın on dört asırlık zaman dilimindeki dinamik yapısı ve her bir mezhep içinde farklı dönem ve bölgelerdeki ihtiyaçlara paralel olarak ortaya çıkan yeni birçok fetva ve görüşün bulunması sebebiyle diğer konular gibi bu alanda da mezhep görüşünü kategorik ifade çoğu zaman yetersiz kalmaktadır. Konunun doktrin çerçevesi ancak bütün bu bilgilerin birleştirilmesiyle netleşmekte olup modern dönemde ahvâl-i şahsiyye alanında yapılan İslâm hukuku çalışmaları bu mahiyette eserlerdir.